

<https://coth.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 15, Issue 1, No.31, Spring & Summer 2024 pp.1-20

Receive: 02/01/2024

Accepted: 09/06/2024

Investigating the Nature of Orientalism from a Philosophical-Historical Point of View Based on the Relationship between Subject and Object

Ghorban Elmi *

Associate professor, Department of Religions and Mysticism, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Tehran, Iran
gelmi@ut.ac.ir

Alireza Nahri

M.A. Student of Comparative Religions and Mysticism, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Tehran, Iran
alirezanahri@ut.ac.ir

Abstract

This article examined the emergence of the human subject as the central focus of modern thought, tracing its origins from the Renaissance period through the Enlightenment. Using a descriptive-analytical approach, it explored the philosophical foundations of Orientalism and the underlying principles it shared with modernity. The analysis revealed that the rise of the human subject in the modern era was accompanied by a shift in perspective. Pre-Renaissance religion and culture were approached with an "objective understanding" by the modern subject. This same subject then went on to apply an "Orientalist understanding" when engaging with non-Western cultures and belief systems. The nature of Orientalism could be located in this novel relationship between the subject and the object of knowledge. The "objective understanding" embodied the Kantian epistemology, wherein the subject, relying solely on its own prior information and independent of any external or divine referent, did not recognize anything beyond itself. By subsuming objects within its own framework, the subject imposed its own understanding upon them. This process of objectification and imposition characterized the Orientalist worldview, which emerged as a core feature of modern thought. The article thus elucidated the deep historical linkages between the ascendance of the autonomous human subject, the principles of modernity, and the rise of Orientalist modes of understanding non-Western cultures and belief systems.

Keywords: Orientalism, Principles of Modernity, Subject, Object, Religion.

Introduction

This article investigated the nature of Orientalism as the outward-facing manifestation of modernity's

*Corresponding author

Elmi, G., & Nahri, A. (2024). Investigating the nature of Orientalism from a philosophical-historical point of view, based on the relationship between subject and object. *Comparative Theology*, 15(1), 1-20.

2322-3421© University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/COTH.2024.140309.1872

engagement with non-Western religions and cultures. The essence of Orientalism is rooted in the particular relationship it establishes between the subject and the object of knowledge. In the current post-modern historical context, understanding the fundamental nature of Orientalism is a crucial first step towards moving beyond its limiting paradigm of objective research and inquiry. To this end, the article traced the emergence of the human subject as the central focus of modern philosophical thought, dating back to the Renaissance period. Despite the significance of this topic, there was a dearth of independent research specifically devoted to elucidating the essential character of Orientalism. This analysis aimed to fill that gap, providing a nuanced examination of how the rise of the autonomous modern subject gave rise to the Orientalist mode of engaging with non-Western civilizations and belief systems. By excavating the philosophical foundations underpinning Orientalism, the article lay the groundwork for a more critical and self-aware approach to the study of cultures and religions outside the Western ambit. This foundational understanding was a necessary precursor to transcending the limitations of the Orientalist epistemic framework.

Materials & Methods

This article employed a descriptive-analytical-critical approach to examine and elucidate the philosophical and historical foundations of Orientalism. Particular emphasis was placed on the relationship between the subject and the object of knowledge, as well as Kant's critical perspective on this dynamic.

Research Findings

One of the most fundamental philosophical problems - the relationship between the mind and the object - underwent a profound transformation in the Renaissance and Enlightenment periods. This shift in the subject-object dynamic gave rise to a new understanding of truth, the world, and all forms of existence.

The most significant change in the subject-object relationship was encapsulated in Kant's critical philosophy, which he described as a "Copernican revolution" in philosophy. This issue lay at the very heart of modern culture. Modernity's engagement with the religious and cultural pasts of Europe and non-European civilizations was centered around this reconfigured subject-object dynamic.

In Kantian epistemology, the understanding of the subject does not involve a direct apprehension of objects. Rather, the subject imposes its own a priori information and categories upon the objects it seeks to know. This type of knowledge, by its very nature, entails the domination and possession of those objects. In other words, it exemplifies the logic of "objective understanding." It was through this Kantian framework of the subject-object relationship that the essential character of Orientalism could be grasped. The Orientalist worldview arose directly from the epistemic posture formulated in Kant's critical philosophy.

Discussion of Results & Conclusion

Orientalism constructs and identifies cultures and religions as "the Orient" - ascribing an essential, reified quality to them. Through its scholarly endeavors, Orientalism effectively reshaped and repackaged the religions, cultures, and literatures of non-Western societies into a modernized, ostensibly "objective" form. Beyond simply collecting historical information about these non-Western civilizations, Orientalists also imparted upon them a particular mode of thinking and perceiving religion, the world, history, and culture. They encouraged non-Westerners to view their own pasts through a Western lens. In the context of this supposedly "objective" research, the religious, cultural, and historical truths of non-Western societies became subsumed under the Orientalist scholar's own frameworks of understanding. The essential nature and spiritual truths of these religions and cultures were effectively obscured and occluded. This dynamic was rooted in the philosophical principle encapsulated in Kant's critical philosophy - that the understanding of the subject could never directly apprehend objects as they truly were. Rather, the subject necessarily imposed its own a priori forms of cognition upon the object, effectively dissolving the object into the subject's own prior knowledge and conceptual categories. It was this Kantian epistemology that underpinned the Orientalist mode of engagement with non-Western religions and cultures. Orientalism, at its core, reflected the subject's inability to know the object outside of the forms and frameworks it projected upon that object. The truth and essence of the non-Western "other" became filtered through and distorted by the Orientalist subject's own preconceptions and intellectual dispositions.

بررسی ماهیت اورینتالیسم در نظرگاه فلسفی - تاریخی، مبتنی بر نسبت سوژه و ابژه

قربان علمی* ، دانشیار گروه ادیان و عرفان، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

gelmi@ut.ac.ir

علیرضا نهری، دانشجوی کارشناسی ارشد ادیان و عرفان تطبیقی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

alirezanahri@ut.ac.ir

چکیده

اورینتالیسم به عنوان وجهی مهم از مدرنیته، تاریخی به وسعت تاریخ مدرنیته دارد و با ظهور سوژه انسانی در دوره رنسانس و بسط و گسترش آن در قرون شانزدهم و هفدهم میلادی و سپس تثبیت آن در دوره روشن‌نگری قرن هجدهم همراه و همزاد بوده است. در این مقاله با بهره‌گیری از روش توصیفی تحلیلی، روند ظهور سوژه انسانی به عنوان محور تفکر مدرن در دوره رنسانس و دوره روشن‌نگری بررسی شده است. سپس بنیان‌های فلسفی اورینتالیسم و اصول مدرنیته که همان اصول اورینتالیسم است، در نظر آورده و در ادامه، ماهیت تاریخی مدرنیته و نسبت اورینتالیسم با آن مدنظر قرار گرفته و بر این اساس، مهم‌ترین تحول فکری - فلسفی دوره روشن‌نگری - قوام درک ابژکتیو - تبیین شده است. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد سوژه انسانی با درکی ابژکتیو به دین و فرهنگ قبل از رنسانس و سپس با درکی اورینتال به فرهنگ‌ها و ادیان غیر غربی نظر کرد و به تفسیر آنها پرداخت. ماهیت اورینتالیسم یا درک اورینتال در نسبت جدید شکل گرفته میان سوژه و ابژه فهم‌پذیر است. درک ابژکتیو و استیلاگر سوژه، همان فاهمه کانتی است که با ابتناء بر معلومات پیشینی خود، مستقل از هر مرجعیت بیرونی و الوهی، هیچ چیزی را بیرون از خود نمی‌شناسد و با انحلال ابژه‌ها در خویش، طرح و صورت فاهمه خود را بر ابژه‌ها تحمیل می‌کند.

واژه‌های کلیدی

اورینتالیسم، اصول مدرنیته، سوژه، ابژه، دین

*مسئول مکاتبات

علمی، قربان، نهری، علیرضا. (۱۴۰۳). بررسی ماهیت اورینتالیسم در نظرگاه فلسفی - تاریخی، مبتنی بر نسبت سوژه و ابژه، *الهیات تطبیقی*، ۱۵(۱)، ۱-۲۰.

۱- مقدمه

صرفاً براساس تفنن و علاقه‌های شخصی به مطالعه شرق و ادیان دیگر نپرداخته‌اند و معمولاً سوءنیت هم نداشته‌اند. کاری که اوریتالیست‌ها کرده‌اند باید مبتنی بر ماهیت فکری و فلسفی و تاریخی مدرنیته فهمید و درک شود.

روح حاکم بر اندیشه‌های مدرن را می‌توان سوبژکتیویسم نامید. یکی از مهم‌ترین مسائلی که در دوره رنسانس رخ داد و به سخنی دقیق‌تر رنسانس با آن قوام یافت، پیدایش و ظهور سوژه بود. جریان اومانیسم در اوایل رنسانس، مبتنی بر سوژه شکل گرفت و یکی از مهم‌ترین آثار آن در تاریخ اروپا، گسست از سنت‌های کهن متافیزیکی و فلسفی و سنت‌های ادبی و هنری سده‌های قبل از رنسانس و تأکید بر عقل خودبنیاد بود.

سوژه چیست؟ و چه می‌کند؟ و چه ویژگی‌هایی دارد؟ پاسخ این پرسش‌ها ما را به فهم ماهیت اوریتالیسم رهنمون می‌شود. سوبژکتیویسم با محوریت سوژه انسانی - با نوعی نظام خاص شناخت - سراسر تاریخ بعد از رنسانس اروپا را درنوردید و با همان وضع، به پژوهش درباره فرهنگ‌ها و ادیان بیرون از اروپا پرداخت. پژوهش حاضر درصدد بررسی آن است که اوریتالیسم براساس چه مبانی فلسفی شکل گرفته و بر مبنای چه اصولی به پژوهش در ادیان و فرهنگ‌های دیگر پرداخته است. شناخت ماهیت و بنیان‌های فلسفی اوریتالیسم می‌تواند راهی برای فهم و نقد بهتر نظرات اوریتالیست‌ها درباره ادیان باشد.

۲- پیشینه اوریتالیسم

پیشینه پژوهش نشان می‌دهد تحقیقات متعددی در زمینه اوریتالیسم انجام شده‌اند؛ ولی هیچ‌کدام به ماهیت آن نپرداخته است؛ برای نمونه، **حسینی و همکاران (۱۴۰۱)** در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی جریان بومی‌گرایی روشنفکری در سنت اوریتالیسم و تأثیر آن بر وضعیت مدرنیته ایران» تحت نظریه‌های اوریتالیسم و مدرنیته معتقدند جریان روشنفکری بومی‌گرایی، بر اصولی همچون

اوریتالیسم چیست؟ آیا اوریتالیسم شرق‌شناسی است؟ شرق چیست و اوریتالیسم چگونه و به چه روشی شرق را می‌شناسد؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها و همچنین، برای درک ماهیت اوریتالیسم، باید درک و شناخت دقیقی از ماهیت مدرنیته حاصل شود. اوریتالیسم براساس چه مبانی فلسفی شکل گرفته و بر مبنای چه اصولی به پژوهش در ادیان و فرهنگ‌های دیگر پرداخته است.

همواره دو نگاه به اوریتالیسم مانع درک ماهیت آن شده است؛ یکی نگاه ایدئولوژیک و سیاست‌اندیش است که منشأ اوریتالیسم را سیاست‌های استعماری برخی از حکومت‌ها می‌داند و در پی این نگاه، نظر کسانی است که با اندیشه‌های کلامی می‌خواهند به پژوهش‌ها و دیدگاه‌های اوریتالیست‌ها پاسخ‌های دفاعی‌ای بدهند. به‌طور قطع سیاست‌های استعماری از پژوهش‌های اوریتالیست‌ها بهره برده است؛ اما اگر اوریتالیسم به عامل و ساخته دست سیاست‌های استعماری تحویل شود، از فهم ماهیت آن دور خواهیم شد. افزون بر این، اگر تفسیر ارائه‌شده اوریتالیسم از فرهنگ‌ها و ادیان دیگر به‌درستی درک شود، نباید صرفاً درک اوریتالیستی از شرق و غیر غربیان نادرست دانسته شود و در رد گفته‌ها و نوشته‌های آنها دست به قلم برده شود؛ بلکه برای فهم اینکه چرا چنین برداشت‌هایی از فرهنگ و ادیان دیگر داشته‌اند - که حتی گاهی تحقیرآمیز بوده و گاهی دور از واقعیت - لازم و ضروری است ماهیت اوریتالیسم و رای نگاه ایدئولوژیک و اندیشه‌های کلامی بررسی و درک شود.

اوریتالیسم نه‌تنها فرهنگ و ادب و ادیان دیگر اقوام و جوامع را نادیده نگرفته، درباره آنها به پژوهش‌های گسترده پرداخته است؛ اما توجه داشت غربیان مدرن، شرق را بی‌تاریخ و بیرون از تاریخ قلمداد می‌کنند. در نظر اوریتالیست‌ها شرقیان نمی‌توانند خود را بازشناسند. اوریتالیسم، بررسی و نوشتن تاریخ شرق نیست و اوریتالیست‌ها مورخ به معنای رایج کلمه نیستند؛ آنها

واژه اورینتالیسم از چه زمانی معمول شده و با چه معانی به کار رفته است: «بنا بر فرهنگ انگلیسی آکسفورد (۱۹۷۱)، واژه «اورینتالیسم» (Orientalism) عموماً در سده‌های هجدهم و نوزدهم برای اشاره به کار پژوهشگری که به زبان و ادبیات شرق تسلط داشت، به کار گرفته می‌شد. در حوزه هنر نیز این واژه به شخصیت، سبک یا کیفیتی اشاره می‌کرد که خاص ملت‌های شرقی است. در عین حال، به باور جان مکنزی (John MacKenzie) - نویسنده کتاب *اورینتالیسم: تاریخ، نظریه و هنر (Orientalism: History, Theory, and the Arts)* (۱۹۹۵) - در بیست سال انتهایی سده هجدهم و بیست و پنج سال ابتدای سده نوزدهم، این واژه، با توجه به سلطه بریتانیا بر هند، معنای سومی به خود می‌گیرد» (مک فی، ۱۳۹۸، ص. ۱۹).

ساسی سالم الحاج، یکی از نقادان اورینتالیسم است. او واژه استشرق را به جای اورینتالیسم به کار برده که از واژه «شرق‌شناسی» - که ترجمه رایج اورینتالیسم است - به معنا و مفهوم اورینتالیسم نزدیک‌تر است. او می‌گوید: «استشرق علم است یا فن؟ مقصود از هر کدام چیست؟ اگر معیارهای علم بر استشرق تطبیق داده شوند، این نتیجه به دست می‌آید که استشرق علم است نه فن؛ زیرا برای دست‌یابی به حقایقی که این پدیده علمی در اختیار می‌نهد، باید قوانین علمی را به خدمت بگیریم» (حاج، ۱۳۹۷، صص. ۱۹-۱۸).

در نظر ادوارد سعید سهل‌الوصول‌ترین تعریف اورینتالیسم، مبتنی بر فهم ایدئولوژیک، نظر رایج و مشهوری است که مانع فهم ماهیت آن می‌شود؛ اما آنجا که می‌گوید: «اورینتالیسم یعنی شیوه غربی برای سلطه بر مشرق زمین و تغییر ساختار آن و اعمال قدرت بر آن» (سعید، ۱۳۹۰، ص. ۲۲) بسیار مهم است و ما را به فهم ماهیت اورینتالیسم نزدیک می‌کند. نوعی سبک غربی همراه با سلطه بر شرق و تجدید ساختار برای آن، اشاره به شناخت ابژکتیو دارد که در ادامه بحث به آن پرداخته شده است.

اعتقاد به زمان گذشته شرق و حقیقت داشتن آن، بررسی کردن تخطئه غرب‌زدگی، تأکید بر فرهنگ گذشته و یاستانی اسلام، همچنین، در نظر گرفتن عرفان، ایمان، مکاشفه و بت‌های ساخته‌شده از ذهن پافشاری داشته و در نتیجه منجر به سنخیت علیه مدرنیته در ایران شده است. **بیانی (۱۳۹۹)** در مقاله خود با عنوان «شرق‌شناسی در ترازو؛ نقدی بر اندیشه شرق‌شناسی ادوارد سعید» بیان می‌کند سعید شرق‌شناسی را یک گفتمان تمایزگذار می‌داند که سبب خلق دوگانه‌هایی شده است (غرب/ شرق، تمدن/ بربر و غیره). او معتقد است شرق‌شناسی یک رشته فوق‌العاده منسجم علمی است که به واسطه آن، غربی‌ها، شرقی‌ها را به‌عنوان ابژه (امر قابل شناختن) درآورده‌اند. **کشیک‌نویس رضوی و احمدوند (۱۳۹۵)** در مقاله «از شرق‌گرایی تا شرق‌شناسی: پژوهشی در تحول مفهوم و مصداق شرق‌شناسی» دریافتند تعاریف بیان‌شده درباره «شرق‌شناسی»، دربردارنده مفهوم غربی آنها است و ابهام این واژه با بارمعنایی منفی، به‌ویژه در ارتباط با استعمار اروپا، تصدیق‌شدنی است. آنها معتقدند تلاش‌های ادوارد سعید برای ابهام‌زدایی از آن، چیزی از این پیچیدگی نکاست؛ بلکه در گفتمانی ضد غربی، به محور و مبنای نقد تبدیل شد. تأکید بر تقابل دو جهان شرقی (شرقی شده) و جهان غربی (غربی شده)، فاصله‌ای در ذهن پژوهشگر میان موضوع و حقیقت آن ایجاد می‌کند، فاصله‌ای که سبب ساخت تصویری ناروا از موضوع می‌شود. تغییر این اصطلاح در مواجهه با موضوع، نشان از تغییر رویکرد غربیان درباره آن است و متأسفانه این تغییرات از طرف منتقدان، به‌ویژه مسلمانان، نادیده گرفته می‌شود.

وجه تمایز پژوهش حاضر با پژوهش‌های انجام‌شده این است که نخست، اورینتالیسم به‌عنوان وجه بیرونی مدرنیته مطرح شده است. دوم اینکه اورینتالیسم با توجه به ظهور سوژه مدرن به‌عنوان محور اصلی آن در نظر آورده شده است. سوم اینکه ماهیت اورینتالیسم با ابتناء بر سوژه کانتی و فاهمه آن در نسبت با ابژه‌ها مدنظر قرار گرفته است.

بحث‌ها درباره اورینتالیسم عموماً با نگاه‌های سیاست‌زده و ایدئولوژیک آمیخته شده و درباره ماهیت آن کمتر اندیشیده می‌شود. مخالفان اورینتالیسم معمولاً اورینتالیست‌ها را اعمال استعمار و مراکز قدرت سیاسی می‌پندارند و معتقدند اگر این افراد مستقل از حکومت‌های استعمارگر به پژوهش درباره اقوام و ادیان و فرهنگ‌های موجود در جهان بپردازند، منصف خواهند بود و از نگاه‌های غرض‌ورزانه آزاد خواهند شد. در نظر این مخالفان، اورینتالیسم فی‌نفسه بد نیست، بلکه در خدمت استعمار قرار گرفته است. موافقان نیز می‌گویند اورینتالیسم علم مفیدی است و خدمات زیادی به فهم تاریخ ملل و ادیان گذشته کرده و ما را با گذشته خویش آشنا کرده است. گاهی افرادی غرض‌ورزانه عمل کرده‌اند که حسابشان را باید از اورینتالیسم جدا کرد؛ اما ضروری است و رای این دو نگاه، به شناخت ماهیت اورینتالیسم پرداخته شود.

مشکل اصلی در فهم ماهیت اورینتالیسم این است که اورینتالیسم را شرق‌شناسی و شناخت شرق ترجمه کرده‌اند. اورینتالیسم، شناخت شرق در معنای عادی و معمول نیست؛ بلکه شناخت شرق به‌نحو اژکتیو است. همان‌طور که در بحث نسبت میان سوژه و ابژه بیان خواهد شد اورینتالیسم شناخت شرق توسط سوژه و فاهمه فعالی است که صورت فاهمه خود را به ابژه می‌دهد. به عبارتی دیگر «اروپای جدید تلقی خاص خود از جهان غیرغربی و شیوه نگاه خود به جهان قدیم را اورینتالیسم خوانده است. ترجمه اورینتالیسم به «شرق‌شناسی» ناشی از بی‌توجهی اتفاقی و اهمال نبوده و بیشتر جهات تاریخی داشته و منشأ سوء تفاهم بزرگی شده است که اکنون هم غالب است و نمی‌گذارد ما به درک شأن تاریخی اورینتالیسم پی ببریم» (داوری اردکانی، ۱۴۰۰، ص. ۹).

یکی از موانع فهم ماهیت اورینتالیسم این است که ما معمولاً تاریخ را براساس اصول تفکر مدرن که همان اصول اورینتالیسم است، درک می‌کنیم؛ یعنی معیار فهم ما درباره گذشته و فرهنگ و ادبمان، اصول اورینتالیسم است.

مانع دیگر در فهم «ماهیت اورینتالیسم تلقی آن به‌عنوان یک علم تحصلی شرق (پوزیتیو) است. اورینتالیست‌ها با دقت و مطالعه صبورانه، گذشته آسیا و آفریقا را از متن زمان و تاریخ، جدا و به صرف متعلق (ابژه) علم تبدیل کردند؛ ابژه‌ای که نه جایی در تاریخ جهان داشت و نه می‌شد خود را به آن وابسته و متعلق دانست. ابژه علمی صرفاً از آن نظر شایان توجه قرار می‌گیرد که شناخت اوصاف و کارکردش در برنامه پژوهش قرار دارد. پژوهشگر نیز نمی‌تواند به آن علاقه خاص داشته باشد و اگر علاقه‌ای پیدا کرد، از علم و روش علمی دور می‌شود (و من گمان می‌کنم امثال ماسینیون (Louis Massignon) (۱۸۸۳-۱۹۶۲) و کربن (Henry Corbin) (۱۹۷۸-۱۹۰۳) با تعلق خاطرشان به عرفان و فلسفه اسلامی اندکی از جرگه شرق‌شناسان دور شدند). وقتی گذشته یک قوم به ابژه پژوهشی مبدل می‌شود، بی‌علاقگی و سردی رابطه نیز در پی آن می‌آید و این بی‌علاقگی حتی ممکن است موجب قطع علایق تاریخی شود» (داوری اردکانی، ۱۴۰۰، ص. ۱۰).

۳- مدرنیته و ظهور سوژه

پدیدارشدن اورینتالیسم، ریشه در تحولات فکری و فلسفی رنسانس دارد. مهم‌ترین رخداد دوره رنسانس، ظهور سوژه انسانی است که محور تمام تحولات دوره مدرن است و شکل‌گیری اورینتالیسم نیز در مدار سوژه انسانی اتفاق افتاده است. همچنین، فلسفه یکی از انحاء تفکر است که از زمان ظهورش تاکنون جایگاه خاصی در تاریخ برخی از اقوام و جوامع داشته است. همواره مسائل مهم هر دوره تاریخی در فلسفه و تفکرات حکمی آن دوره ظاهر می‌شوند و محل بحث و بررسی اندیشمندان و فیلسوفان و حکیمان قرار می‌گیرند. به سخنی بهتر، مسائل مهم هر زمان، در فلسفه آن دوران خود را نمودار می‌سازد. اگر فلسفه اروپایی در اواخر سده‌های قبل از رنسانس و اوایل رنسانس بررسی شود، خواهیم دید که تحولات این

برابر می‌داند و نکته مهم‌تر اینکه شناخت حقایق مبتنی بر طرح ریاضی را یقینی به حساب می‌آورد.

تحولات فکری و معرفت‌شناختی و جهان‌شناختی‌ای که در دوره رنسانس ظاهر شد و در فلسفه آن دوره مطرح شد و برخی فیلسوفان و اندیشمندان درباره آن بحث کردند، در قرون شانزدهم و هفدهم میلادی آشکارتر شد و به صورتی متقن‌تر، فیلسوفانی مانند فرانسیس بیکن و رنه دکارت آن را قوام دادند. سوژه‌ای که در رنسانس ظاهر شده بود، در این دوره استحکام بیشتری یافت و مأموریتش برای سلطه بر طبیعت و انسان‌ها در وادی اثبات قرار گرفت و انسان سده‌های گذشته و اندیشه‌های فلسفی آن دوران، نفی شدند. دانشمندانی مانند نیوتن (Isaac Newton) (۱۶۴۳-۱۷۲۷) فقط منشأ تحولات علم تجربی و فیزیک و ریاضی نیستند؛ بلکه آنان بنیان‌گذار بینشی جدیدند که بستر تحولات فلسفی به حساب می‌آیند. این بینش در فلسفه قرون شانزدهم و هفدهم میلادی به‌خصوص در فلسفه دکارت و بیکن نمایان شده است.

«هگل، دکارت را نه فقط بنیان‌گذار فلسفه جدید، در کل تحول تفکر در دوره‌های اخیر، یک قهرمان واقعی دانسته است» (مجتهدی، ۱۳۸۷، صص. ۲۹-۳۰). اهمیت دکارت بیشتر به دلیل «من اندیشنده» اوست. من دکارتی یا همان سوژه مدرن، در فلسفه و اندیشه او جایگاه بارزی دارد و در روند تکوین اندیشه‌های مدرن بسیار مؤثر بوده است. موضوع مهم دیگری که در فلسفه دکارت مطرح است، نفی اندیشه‌های فلسفی و متافیزیکی سده‌های قبل از رنسانس - که سست شده بود - و اثبات فلسفه‌ای جدید است. او در روند تحولات فلسفی اروپا، گرانیگاه پرسش فلسفه را جابه‌جا کرد. پرسش از وجود و از موجود بماهو موجود، به سوی شک در همه چیز و رسیدن به یقین به جای حقیقت حرکت کرد. به عبارتی بهتر، فلسفه قدیم، با حیرت آغاز می‌شد؛ اما فلسفه دکارت با شک آغاز شده است. این شک دکارتی، بنیان متافیزیک سده‌های قبل از رنسانس را فرو ریخت و بنیان تازه‌ای برای فلسفه نهاد.

دوره در اندیشه‌های برخی از متفکران و دانشمندان همان دوره مورد بحث و نظر قرار گرفته است؛ چنانکه می‌توان از این طریق به این تحولات تاریخی و فرهنگی پی برد. تحول در نحوه تفکر و اندیشه و تحول در نحوه معرفت و شناخت، از مواردی است که سوژه مدرن را نمایان می‌سازد. از منظری دیگر، اصلی‌ترین تحول در فلسفه اروپایی، تغییر در پرسش اصلی فلسفه است: پرسش از وجود که در دوره رنسانس به پرسش از حدود و امکان شناخت تحویل می‌شود و مقدمات تغییر مواجهه با جهان و تسلط بر آن مهیا می‌شود؛ برای نمونه، «مبدأ تفکر کوزانوس تقابل میان هستی مطلق با هستی تجربی - مشروط است؛ تقابل میان هستی نامتناهی با هستی متناهی است؛ اما اکنون این تقابل دیگر صرفاً به صورت جزئی مطرح نمی‌شوند؛ بلکه باید عمق نهایی‌اش را دریافت و آن را از طریق شرایط شناخت انسانی درک کرد. همین موضع‌گیری کوزانوس نسبت به مسئله شناخت است که او را نخستین متفکر مدرن می‌کند. نخستین گامی که در این راه برمی‌دارد، پرسش درباره خدا نیست؛ بلکه درباره امکان شناخت خداست» (کاسیرر، ۱۳۸۸، ص. ۷۳).

همچنین، گالیله (Galileo Galilei) (۱۵۶۴-۱۶۴۲)، متفکری که با درکی جدید به جهان می‌نگرد، درباره حدود شناخت انسان می‌گوید: «ذهن انسان بعضی موضوع‌ها را به‌طور کامل می‌فهمد و درباره‌شان به همان یقین مطلق می‌رسد که خود طبیعت درباره‌شان دارد. علوم ریاضی محض از این نوع‌اند. مسلماً عقل الهی حقایق ریاضی را بی‌نهایت کامل‌تر از عقل ما درک می‌کند؛ زیرا عقل الهی همه این حقایق را می‌داند؛ اما معتقدم شناخت انسان درباره همان تعداد اندک این حقایق، از لحاظ یقین عینی که به آنها دارد، با شناخت خدا برابری می‌کند؛ زیرا انسان می‌تواند ضرورت صدق آنها را ببیند و بالاتر از این یقین هیچ یقینی نیست» (کاسیرر، ۱۳۸۸، ص. ۲۴۰). نخست اینکه گالیله علم ریاضی را علمی یقینی در نظر می‌آورد؛ دیگر اینکه حدود شناخت انسان را با حدود شناخت خدا

همچنین، بنیان مسئله شناخت را از هم پاشید و بنیان دیگری را مطرح کرد که در متن تاریخ مدرنیته در حال شکل‌گیری بود و دکارت آن را در فلسفه خود صورت‌بندی تازه‌ای کرد.

دکارت در همه چیز شک کرد؛ بدین معنا که هر شناخت و معرفتی که تا آن زمان پذیرفته شده بود و یقینی به شمار می‌رفت، در اندیشه‌های او شک‌برانگیز شد. به عبارتی بهتر، تمام اصول معرفت و شناخت فلسفه‌های سده‌های قبل از رنسانس با شک دکارت متفی شد. هر آنچه در بیرون «من اندیشنده» بود، در شک من دکارتی مضمحل شد. سپس نقطه آغاز معرفت و شناخت جدید، «من اندیشنده» است که به‌طور یقینی وجود داشته است و دکارت در بودنش هیچ شکی ندارد. او می‌گوید: «خودم را از هر آنچه بتوانم در آن کمترین شکی را تصور کنم، درست مثل وقتی که آن را مطلقاً باطل بشناسم دور می‌کنم و به پیشروی در این راه ادامه خواهم داد تا آنگاه که به چیزی یقینی برسم ... من هم اگر بخت یار باشد که فقط یک چیز یقینی و غیر قابل شک پیدا کنم حق دارم امیدهای عالی بپرورانم» (دکارت، ۱۳۹۱، ص. ۳۴).

می‌توان گفت من دکارتی یا همان اصل کوگیتو که رکن مهم فلسفه دکارت است، سوژه‌ای است که با آن تکلیف ساختار شناخت تعیین می‌شود. در نسبت «من فکر می‌کنم» با «پس هستم»، این امر مهم نهفته است که با بودن «من»، «فکر» محقق می‌شود؛ چنانکه در تفکر دکارت، مسئله شناخت به فهم سوژه انسانی محدود شود.

یکی از مهم‌ترین تحولاتی که در فلسفه فرانسیس بیکن (Francis Bacon) (۱۶۲۶-۱۵۶۱) رخ داده است، تحول در فهم و شناخت است. تحول در فهم و درک است که زمینه تحولات تاریخی را می‌تواند به دنبال داشته باشد. او به‌صراحت می‌گوید: «حقیقت این است که منظور من بازکردن راه جدیدی به روی قوه فاهمه بشری است؛ یعنی راهی که قدمایه آن توجه و آن را آزمایش نکرده‌اند» (Bacon, 1980, pp. 34 - 35). وقتی بیکن اذعان می‌دارد

روش وی با روش پیشینیان متفاوت است و پیوندی با آن ندارد، گویای ظهور یک گسست فکری در فلسفه اروپاست و تأکید او بر اینکه کار فاهمه را باید از نو آغاز کرد، نشان‌دهنده تحول مهمی در مسئله درک و شناخت است. بیکن فلسفه گذشتگان را دوره کودکی فلسفه می‌داند و می‌گوید: «مسئلاً آنها خاصیت کودکان را داشته‌اند که سخن بسیار گفتند؛ ولی کاری انجام ندادند؛ زیرا حکمتشان مشوق لفاظی و عبارت‌پردازی بی‌حاصل و منازعات و مجادلات بی‌مورد و خالی از نتایج عملی و به‌عبارت‌دیگر در عمل سترون و عقیم است» (Bacon, 1980, pp. 69-70). فلسفه گذشته را دوره کودکی فلسفه دانستن و آن را فاقد آثار عملی در نظر آوردن، دو مسئله مهم در تفکر مدرن را آشکار می‌کند. اولی نشان‌دهنده اندیشه تکامل تاریخی است و دومی نشانه انتظار ظهور قدرت انسان برای سلطه بر طبیعت و اشیاء است که وجه ابژکتیو تفکر مدرن را منعقد می‌کند و این دو امر مهم در دوره روشن‌نگری به اوج نضج خود در فلسفه می‌رسند.

در دوره روشن‌نگری، میراث رنسانس به ثمر نشست و مرحله دیگری از تحولات فلسفی و فرهنگی مدرنیته رخ نمود. اصول تفکر مدرن و مدرنیته، قوام یافت و نضج بیشتری پیدا کرد. توجه به این نکته ضروری است که «آموزه‌های روشن‌نگری را نباید به قرن هجدهم محدود دانست؛ زیرا این اندیشه‌ها کم‌وبیش در بیشتر اعصار مطرح بوده است؛ گو اینکه در هیچ دوره‌ای به اندازه قرن هجدهم، یکجا کنار هم ننشسته است. روشن‌نگری، بیش از آنکه فرآیندی در علم و فلسفه باشد، یک جهان‌بینی بود» (شجاعی جشوقانی، ۱۳۹۱، ص. ۲۰).

کانت در پاسخ به سؤال روشن‌نگری چیست؟ در مجله برلینیشه موناتسشریفت (Berlinische Monatschrift) نوشت: «روشن‌نگری، خروج آدمی است از نبلالغی (Unmündigkeit) به تقصیر خویشتن (Selbstverschuldet) خود و نبلالغی، ناتوانی در به کار گرفتن فهم خویشتن است بدون هدایت دیگری» (کانت،

است» (Heidegger, 1991, p. 28)

اروپا یعنی محل پدیدارشدن و سکن‌گزیدن سوژه انسانی، مرکز و معیار جغرافیای جهان قرار گرفت و این انسان نوظهور، شروع به کشف جهان و قوانین آن برای استیلا بر طبیعت کرد و کشف سرزمین‌های دور و استعمار آنها با ابتدا بر محوریت انسان مدرن استوار شد: «میان باور به توان‌های علمی انسان در کشف رازهای طبیعت و گنج‌یابی در مستعمرات و تسلط بر بومیان رابطه‌ای نزدیک وجود دارد» (احمدی، ۱۳۹۰، ص. ۸۷).

۳-۱-۱-۱- عقل نقاد

یکی از وجوه سوژگی انسان مدرن، این است که عقل و خرد می‌تواند راه و روش و نظام زندگی را بشناسد و در نهایت خرد جمعی خواهد توانست راه درست را بدون مرجعیت بیرونی بیابد. دانشمندان و متفکران خردگرای اوایل عصر مدرن، نشان دادند چه نظم و انتظامی در جهان، مبتنی بر قواعد فیزیک و ریاضی وجود دارد که با درک و شناخت فلسفه مدرسی و ارباب کلیسا و سنت کلیسایی متفاوت است و «نظم و ترتیب جهانی در مجموع آن چیزی نیست که «ارسطو» و «پدران مسیحیت» بدان معتقد بودند. فهم این نظم و ترتیب تنها از راه «دین» امکان ندارد؛ بلکه باید از راه آزمون‌های پی‌درپی و خستگی‌ناپذیر هر مورد از موارد موجود در فرهنگ و میراث بشر و آزمون همان یافته‌ها و با بهره‌گیری از همان نیروی حیرت‌انگیز کاملاً آشنایی که آن را (خرد و یا) عقل می‌خوانیم، ممکن است. تأکید بر قوه تعقل فکری انسان برای درک و فهم نقش خدا و برنامه‌هایش در امر گردش این جهان؛ اما فاصله میان اصرار راسیونالیست‌ها در معتقداتشان با مسیحیت بسیار است. راسیونالیست‌ها بر این موضع مصرند که هرچه معقول است، طبیعی است و هیچ چیز ماوراء طبیعی وجود ندارد» (بریتون، ۱۳۹۰، صص. ۱۹۷-۱۹۶).

درنهایت، انسان سوژه و مدرن، اعلام می‌دارد «(هر) شخص تمام عقاید را تابع عقل خود کند و در جست‌وجوی

۱۴۰۱ الف، ص. ۳۳). فلسفه کانت که به نحوی همان فلسفه مدرن است و مدرنیته با آن قوام یافته، دستورالعملش در این مقاله کانت مطرح شده و آن، رسیدن انسان به بلوغ است. به بلوغ رسیدن انسان، اصل تکامل تاریخی را بیان می‌دارد که یکی از اصول مهم تفکر دوره مدرن است؛ یعنی بشر در ادوار گذشته تاریخ، در مرحله کودکی فکر و فرهنگ و دین و علم به سر برده و اکنون از محجوریت خارج می‌شود و رو به پیشرفت دارد. دیگر آنکه در این به بلوغ رسیدن، اصل سوژه انسانی اثبات می‌شود؛ یعنی به کار گرفتن فهم خویش بدون مرجعیت بیرونی، همراه با دلیری در انتظام‌بخشیدن به امور انسانی. سپس با نفی مرجعیت بیرون از سوژه برای شناخت و انتظام‌بخشی به امور زندگی، اصل نیست‌انگاری امر قدسی خودنمایی می‌کند.

۳-۱-۱- اصول مدرنیته و اورینتالیسم

اصول مدرنیته، اصولی تاریخی‌اند و طی فرایندی طولانی به ثمر رسیده‌اند. همه این مؤلفه‌ها با روح سوژگی انسان مدرن پدیدار شده و دین و فرهنگ و تاریخ و علم را درنوردیده و به آنها سامانی نو داده است. اصولی مانند سوژکتیویسم، اندیشه تکامل تاریخی و پیشرفت و نیست‌انگاری امر قدسی، همه با محوریت سوژه انسانی پدیدار شده و مدرنیته را محقق کرده‌اند. سپس مدرنیته با ابتدا بر این اصول در هیئت اورینتالیسم، در تاریخ و فرهنگ و ادیان گذشته دیگر اقوام پژوهش کرده و حاصل کار را در اختیار جهانیان قرار داده و به جهانیان آموزش داده است که چگونه به گذشته خود نگاه کنند. بدین سبب، در این قسمت به تبیین این اصول در بستر فلسفی آنها پرداخته می‌شود.

۳-۱-۱- اصل سوژکتیویسم

با پدیدارشدن سوژه انسانی در دوره رنسانس، ملاک و معیار و مرجع تفکر و شناخت و علم، تغییر کرد. به سخنی دیگر «دورانی که ما آن را مدرن می‌خوانیم، با این حقیقت تعریف می‌شود که انسان مرکز و ملاک تمامی هستندگان

حقیقت از یگانه ابزاری که برای شناسایی آن به او داده شده است، استفاده کند» (کندُرسه، ۱۳۹۱، ص. ۸۱).

۳-۱-۲- تملک و استیلا

یکی دیگر از وجوه سوژگی انسان مدرن این است که هدف مهم سوژه، تسلط و استیلا بر طبیعت است. فرانسویس بیکن درباره استیلا سوژه انسانی بر همه چیز می‌نویسد: «روزگار هنوز جوان است. چند قرن دیگر به ما بدهید ما بر همه چیز مسلط خواهیم شد و همه چیز را از نو خواهیم ساخت» (Durant, 1951, p. 142). این اصل با توجه به استیلا فاهمه سوژه بر ابژه‌ها تحقق می‌یابد؛ بدین معنا که از آغاز دوره رنسانس و با ظهور و پدیداری سوژه انسانی، این امر مهم - که از ویژگی‌های خاص تفکر مدرن است - مطرح شد که انسان باید بر طبیعت استیلا یابد، نه اینکه مانند بشر جهان کهن، بر این باور باشد که انسان باید با طبیعت انس می‌یافت و هماهنگ می‌شد. این تحول و گشت معرفتی و انسانی، مبتنی بر تحول در بینش آدمی و درک او نسبت به جهان صورت پذیرفته است و نقطه کانونی این بینش، تحول در نسبت انسان با جهان و اشیاء در دایره ادراک و شناخت است که در ادامه به ماهیت فلسفی آن در نسبت سوژه و ابژه پرداخته می‌شود.

۳-۱-۲- اصل پیشرفت و تکامل تاریخی

این اصل از مهم‌ترین اصول تفکر مدرن است. درکی ابژکتیو از تاریخ و تفسیری خاص از آن، مبنای نگاه به ادیان و تمدن‌ها و فرهنگ‌های کهن شد. غرب مدرن خود را در دوره کمال خویش نسبت به گذشته دید و اقوام غیرغربی را به‌عنوان جاماندگان تاریخ و بیرون از تاریخ پنداشت. عجیب اینکه همه جهان کم‌وبیش این اصل مهم را پذیرفت: «لوی برول (Lucien Lévy-Bruhl) (۱۹۳۹-۱۸۵۷) یکی از جامعه‌شناسان حوزه دورکیم، تاریخ را به دو دوره «لوژیک» (logic) و «پره لوژیک» (Pre-logic)، یعنی دوره «منطق» و «پیش از منطق» تقسیم کرده است. به عقیده او، نوع بشر فاصله میان نبود منطق تا منطقی بودن را طی کرده تا به کمال رسیده است. کسانی هم منطق و

تفکر منطقی را خاص غرب می‌دانند و معتقدند غرب صورت کمال زندگی بشر است؛ یعنی نظام زندگی و ادب غربی (به معنای فرهنگ غربی) صورت کامل زندگی بشر است و هر کس بخواهد راه کمال را طی کند، باید راهی را بییماید که در تاریخ غربی طی شده است. معمولاً به‌صراحت نمی‌گویند که این راه را غرب طی کرده است؛ بلکه می‌گویند این سیر استکمالی تاریخ بشر بوده است» (داوری اردکانی، ۱۳۸۶، ص. ۱۹).

به سخنی دیگر، مدرنیته با خودآگاهی تاریخی (سوژه انسانی) و با عقل خودبنیاد به اصل پیشرفت و ترقی توجه کرد: «لوویت (Karl Löwith) (۱۸۹۷-۱۹۷۳) در این مورد چنین نوشت که مفهوم پیشرفت جان‌مایه فلسفه تاریخ مدرن است و از نظر بیشتر نویسندگان و فیلسوفان مدرن، امکان آن را فراهم می‌آورد که تجربه با معنایی از کارکردهای خرد انسانی دانسته شود. با توجه به اینکه پیشرفت و توسعه، نکته و دلیل اصلی مدرنیته در مشروعیت‌بخشیدن به خود است، کشف سرچشمه سنتی و بسیار قدیمی مفهوم، از نظر لوویت می‌تواند به معنای مشروعیت‌زدایی مدرنیته باشد» (احمدی، ۱۳۹۰، ص. ۱۹).

«در اواخر قرن کندروسه (Marie-Jean-Antoine Nicolas de Caritat, marquis de Condorcet) در اثر معروفش به نام روح ترقی در انسان (Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind) چگونگی عبور بشر از ده مرحله که با انسان وحشی و بدوی آغاز می‌شود و سرانجام به نهایت تکامل می‌رسد را به خوبی شرح داده است» (بریتون، ۱۳۹۰، صص. ۲۶۹-۲۶۵).

۳-۱-۳- اصل نیست‌انگاری امر قدسی

در نظرگاه فردریش نیچه (Friedrich Nietzsche) (۱۸۴۴-۱۹۰۰) نیست‌انگاری واقعیتی اساسی در جهان مدرن و تاریخ کنونی است. او بر این باور است که «نیست‌انگاری دم در ایستاده است. از کجا این میهمان سهمگین‌ترین همه میهمانان بر ما می‌رسد؟» (نیچه، ۱۳۷۷، ص. ۶۱).

سپس او درباره منشأ این امر مهم می‌نویسد: «خطاست اگر

جهان دیگر رازآلود نیست و با علم ریاضی و فیزیک، می‌توان مسائل آن را شناخت و به مناسبات عالم پی برد و آن را به خدمت گرفت.

اندیشه‌های دوره روشن‌نگری، در تقابل با بینش سده‌های قبل از رنسانس - مبنی بر اینکه برای فهم جهان، باید متکی به وحی بود با تفسیر کلیسا - بینش دیگری را (که از رنسانس به ارث برده بود) قرار داد که بر خرد و فهم انسانی بدون مرجعیت سنت‌های کلیسایی استوار بود. در این دوره «ذهن بشری که بر خرافه غلبه می‌کند، حال باید بر قلمرو طبیعت افسون زوده فرمانروایی کند. معرفت که همان قدرت است، هیچ حدودمرزی نمی‌شناسد: نه در به بندگی کشیدن مخلوقات نه در تبعیت از حاکمان دنیوی» (هورکهایمر، ۱۴۰۱، ص. ۲۰).

درباره نسبت این سه اصل مدرنیته می‌توان گفت سوژه مدرن با محور و میزان قرار دادن خود و فهم و عقل خود برای هر چیز، با درکی ابژکتیو امر قدسی را نیست انگاشته و آن را در خود منحل کرده و خود را به جای امر قدسی مرجعیت داده است و هرگاه با نگاه ابژکتیو به تاریخ می‌نگرد، چون خود را کمال انسان تاریخی می‌انگارد، تاریخ را خطی و روبه کمال می‌بیند و کمال تاریخ و امور تاریخی - مانند دین و فرهنگ - را دوره مدرن می‌پندارد.

۳-۲- مدرنیته در نگاه تاریخی و فلسفی

مدرنیته وضعیتی است که سوژه انسانی، خود را در مقام تصرف در کائنات و موجودات دیده است و به رأی خود می‌خواهد زندگی را سامان دهد. مدرنیته نظامی است که با پیدایش انسان سوژه و با عقل خودبنیاد او به وجود آمده است. تفکر مدرن همان عقلی است که در نظر کانت، رکن روشن‌نگری بود؛ یعنی چیزی که با آن بشر به بلوغ می‌رسد؛ «مدرنیته یعنی نظامی عقلی که در آن بشر محور همه چیز است و همه چیز را می‌سازد و در همه چیز برای خود تصرف می‌کند» (داوری اردکانی، ۱۳۸۶، ص. ۱۶۰). مدرنیته یک تفکر و فرهنگ است، یک بینش است، نحوه و طریقه تصرف و تملک موجودات و انسان و طبیعت

پیشانی‌های اجتماعی یا انحطاط فیزیولوژیک یا حتی بدتر، فساد را علت نیست‌انگاری بدانیم» (نیچه، ۱۳۷۷، ص. ۶۱).

نیچه بر این باور است که در نیست‌انگاری «برترین ارزش‌ها ارزش خویش را از دست می‌دهند» (نیچه، ۱۳۷۷، ص. ۶۴). همچنین، او درباره ارزش‌ها می‌گوید «همه ارزش‌هایی را که با آنها تاکنون خواسته‌ایم جهان را از ابتدا ارجمند سازیم، سرانجام چون آشکار شد که اجرانشدنی و انطباق‌ناپذیرند، بی‌ارزش ساخته‌ایم» (نیچه، ۱۳۷۷، ص. ۶۹).

به سخن دیگر، در نگاه نیچه، اراده معطوف به قدرت که در سوژه انسانی پدیدار شده و تاریخ مدرنیته را صورت‌بندی کرده، ارزشی مدرن و معیار و میزان همه ارزش‌هاست. او نیست‌انگاری را به نحوی تقدیر تاریخ جدید غرب قلمداد می‌کند. بر این اساس، یکی از وجوه نیست‌انگاری غالب در تاریخ دوره مدرن، نیست‌انگاری امر قدسی است؛ البته این بدان معنا نیست که امر قدسی صرفاً انکار می‌شود؛ بلکه امر قدسی نادیده انگاشته می‌شود و امر الوهی در تفکر مدرن، با امور بشری نسبتی نخواهد داشت و این یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های سوژه انسانی است که واجد عقل خودبنیاد نقاد و خودمرجعی در فهم و اداره امور است. چنانکه نیچه می‌نویسد «مرد دیوانه به میانشان پرید و چشم‌هایش را به آنها دوخت. بانگ زد: خدا کجاست؟ من به شما خواهم گفت. ما او را کشته‌ایم؛ شما و من. همگی قاتلان اویم؛ اما چگونه چنین کردیم؟ آیا هنوز بوی تجزیه خدا را استشمام نمی‌کنید؟ آری، خدایان نیز متلاشی می‌شوند. خدا مرده است و مرده خواهد ملند؛ و ما او را کشته‌ایم» (نیچه، ۱۳۹۱، ص. ۱۰۴).

به سخن دیگر، سوژه انسانی با معیار قرار دادن فهم خود به جای مرجعیت بیرونی و کنار نهادن وحی، امر قدسی را نادیده انگاشته است. از یک منظر، روح حاکم بر تفکر و اصول مدرنیته، سکولاریسم است؛ به این معنا که دین و معرفت دینی، قائمه و ستون فرهنگ نیست و امر قدسی از مرجعیت کنار می‌رود و نیست انگاشته می‌شود.

میان ذهن و عین بود. آنچه جهان غیرغربی از این رابطه ادراک می‌کند، بیشتر همان درک قبل از رنسانس است. این نسبت در رنسانس و در ادامه آن یعنی در قرون شانزدهم و هفدهم میلادی و سپس در دوره روشن‌نگری قرن هجدهم میلادی، به کلی دگرگون شده و براساس این دگرگونی، درکی جدید نسبت به حقیقت و جهان و موجودات رخ داده که محل بحث این مقاله است.

آشکارترین تحول در نسبت میان سوژه و ابژه، یعنی تحول در ساختار معرفت و شناخت انسانی نسبت به جهان، در فلسفه انتقادی کانت صورت‌بندی شده که به گفته خود او، یک انقلاب کپرنیکی در فلسفه است. یکی از چهار پرسش اصلی کانت چنین است: «چه می‌توانم بدانم؟» که در پاسخ به این پرسش، کانت درباره ماهیت نسبت فاهمه انسانی با متعلق شناخت و نیز امکان و حدود این شناخت سخن می‌گوید. این مسئله، یکی از مهم‌ترین مقومات فرهنگ مدرن است. مدرنیته با دین و فرهنگ گذشته اروپا و با فرهنگ‌ها و ادیان غیر اروپایی با محوریت این مقومات مواجه شده است.

سویژکتیویسم در اندیشه‌های فلسفی مدرن، با دکارت تثبیت و آشکارگی بیشتری یافت. در زمان او به دلیل گسیختگی اندیشه‌های متافیزیکی، مسئله حقیقت و درک آن متزلزل بود. کوشش فلسفی دکارت برای یافتن بنیان‌های یقینی برای حقیقت و رای اندیشه‌های کهن بود و در این راه، از طریق شک در بنیان‌های فکری و فلسفی گذشته به اثبات حقیقت و علم یقینی مبتنی بر ریاضیات رسید: «برای دکارت حقیقت عبارت از «یقین سوژه» و به تبع الگوی معرفت ریاضی، «یقین مطلق سوژه» بود؛ یعنی امری «حقیقی» است که برای سوژه به‌نحو مطلق «یقینی» باشد و در آن شائبه هیچ‌گونه شک و تردیدی وجود نداشته باشد. این درک از حقیقت چارچوبی برای بیشتر فلسفه‌های جدید قرار گرفت» (عبدالکریمی، ۱۴۰۰، ص. ۲۸۳). «درک حقیقت به‌منزله «یقین مطلق سوژه» به معنای «انسانی‌شدن» (Humanization) حقیقت و تقلیل حقیقت

است. به سخن دیگر، مدرنیته یک بینش و جهان‌بینی است که با محوریت سوژه انسانی بنیان‌گذاری شده و تاریخ خاصی را با اصولی خاص به وجود آورده است.

مدرنیته با عقل انتقادی آغاز شده و این عقل در فلسفه کانت به کمال خود رسیده است. کانت «به شرایط و لوازم عقلی اندیشید که در فلسفه دکارت و اسپینوزا و لایبنیتس ظاهر شده بود. این عقل نخست، عقل بشری است؛ دوم، به ماده صورت می‌بخشد و در ماده عمل می‌کند؛ سوم، این عقل با زمان هماهنگ است و این هماهنگی را به جهانی انتقال می‌دهد که بشر در آن به سر می‌برد. این عقل همان «کوژیتو»ی دکارتی است که این بار از خود پرسیده است چه می‌توانم بدانم و چه باید بکنم و چه امیدی می‌توانم داشته باشم؟ عقل کوژیتو با طرح این پرسش‌ها به عقل تجدد مبدل شده است» (داوری اردکانی، ۱۳۸۶، صص. ۳۰۶-۳۰۷).

نگاه نقاد در گذشته نیز وجود داشت؛ اما در قرن هجدهم میلادی، یعنی در دوره روشن‌نگری این عقل در فلسفه ظهور کرد؛ یعنی فلسفه به نقادی مبدل شد. این تحول ابتدا در وجود انسان و نسبت او با حقیقت و جهان و موجودات به وجود آمد و با آن سوژه انسانی پدیدار شد: «فلسفه انتقادی فلسفه‌ای است که در آن انسان به‌عنوان فاعل متصرف یا سوژه، صورت عقلی خاصی به عالم می‌بخشد؛ اما فلسفه انتقادی قبل از پدیدآمدن این سوژه نمی‌توانسته است عنوان و پذیرفته شود؛ یعنی فلسفه انتقادی فلسفه‌ای در میان فلسفه‌ها نیست که مورد بحث و نزاع فلسفه‌دانان و صاحب‌نظران باشد. این فلسفه راهبر جهان متجدد و جزئی از این جهان است» (داوری اردکانی، ۱۳۸۶، ص. ۳۰۹). به سخن بهتر، در حدود عقل درآوردن چیزها، همان تفکر نقاد است.

مسئله نسبت و رابطه ذهن و عین، همواره در اندیشه‌های فلسفی و حکمی مطرح بوده و محل بحث و نظر و اختلاف بوده است؛ اما آنچه اصول جهان‌بینی کهن و جهان قدیم را صورت‌بندی می‌کرد، نوع خاصی از رابطه

نگرگاه هیوم، انسان درباره‌ی هستی جوهر اشیاء، عملاً شناختی ندارد. در واقع، به نظر او، هویت این اشیای خارجی، همانند علیت، واقعاً در بیرون وجود ندارد، بلکه صرفاً نتیجه‌ی عادت ذهن انسان است و این نشان از مقام سوژگی انسان در برابر اشیاء است.

کانت در کتاب *نقد عقل محض* (Critique of Pure Reason) می‌گوید: «پرسش اصلی که همواره مطرح می‌شود، این پرسش است که فاهمه و عقل، مستقل از هر نوع تجربه، چه چیزی را و به چه میزانی می‌توانند بشناسند؟» (کانت، ۱۴۰۱، ص. ۳۸) که این سخن، گویای بررسی فاهمه و عقل و حدود شناخت بوده و از مهم‌ترین نقاط عزیمت کانت برای بنیان‌گذاری یک متافیزیک جدید است. چنانکه می‌نویسد: «دغدغه این نقد عقل‌نظورز محض، این تلاش است که روند متداول متافیزیک تا امروز را تغییر دهد و نیز براساس مثال هندسه‌دانان و دانشمندان علوم طبیعی، انقلابی همه‌جانبه در متافیزیک برپا کند» (کانت، ۱۴۰۱، ص. ۵۲).

کانت ماهیت شناخت مدرن را تبیین می‌کند و از استیلاي درک عقل نسبت به طبیعت سخن می‌گوید. به سخن بهتر، سوژه انسانی برای شناخت طبیعت، فهم و درک خود را بر طبیعت می‌پوشاند و آنگاه همان را می‌شناسد. او در ادامه درباره ضرورت تحول در مسئله شناخت می‌نویسد: «تأیید حال فرض می‌شد که کل شناخت ما باید خود را با اشیاء هماهنگ سازد؛ اما همه تلاش‌ها در این راه که درباره اشیاء چیزی را به‌نحو پیشینی از طریق مفاهیم بدانیم تا از آن طریق شناخت ما گسترش یابد، مطابق با پیش‌فرض مذکور، بی‌نتیجه ماندند. حال باید تلاش کرد و دید آیا مسائلی متافیزیک از این طریق بهتر جلو نمی‌روند که فرض کنیم ابژه‌ها باید خود را با شناخت ما سازگار کنند؟» (کانت، ۱۴۰۱، ص. ۴۸). در اینکه باید طبیعت خود را با شناخت ما هماهنگ کند، بسیار باید دقت کرد؛ زیرا نقطه مهم تفکر کانت همین مسئله است و روح سوژگی انسان مدرن و سوژگی‌یوسم همین نوع

به‌منزله امری استعلایی و فراانسانی به امری عرفی و بشری است» (عبدالکریمی، ۱۴۰۰، ص. ۲۸۳).

در مسئله ساختار شناخت و معرفت، در فلسفه دکارت، «کوگیتو» محور اصلی سوژگی‌یوسم بوده و نکات مهمی براساس آن شکل گرفته است که عبارت‌اند از: ۱. آگاهی سوژه بر وجودش تقدم دارد. ۲. آگاهی سوژه اولین و دردسترس‌ترین امر برای خود سوژه است. ۳. آگاهی یقینی‌ترین امر برای سوژه است. ۴. براساس نتایج و لوازم مفروض متافیزیکی دکارتی و نحوه تفکر او، «وجود» (اعم از وجود جهان و وجود اذهان دیگر) به یک مسئله تبدیل می‌شود. به تعبیر ساده‌تر، براساس سوژگی‌یوسم دکارتی، وجود تعلیق‌پذیر، یعنی تردیدپذیر است. ۵. آگاهی و به‌واسطه آن، وجود سوژه امری تردیدناپذیر و یقینی است؛ اما وجود جهان و ابژه امری تردیدپذیر و غیر یقینی است؛ بنابراین، می‌توان با توجه به مفروض متافیزیکی دکارتی و تجربه کوژتو، وجود سوژه را مستقل از وجود ابژه در نظر گرفت. ۶. آگاهی سوژه محور اصلی تفکر است» (عبدالکریمی، ۱۴۰۰، ص. ۲۸۴).

دیوید هیوم (David Hume) (۱۷۷۶-۱۷۱۱) از فیلسوفان مهم در شکل‌گیری مدرنیته است. او درباره نوع درک انسان از جهان و اشیاء می‌نویسد: «از آنجاکه هرگز هیچ‌چیز جز ادراکات بر ذهن حاضر نیست و چون همه تصورات از چیزی سرچشمه می‌گیرند که پیشتر بر ذهن حاضر بود، چنین برمی‌آید که ما را توانایی آن نیست که از چیزی ذاتاً متفاوت از تصورات و انطباعات تصویری حاصل کنیم. بیاییم تا حد ممکن توجهمان را به بیرون خودمان معطوف کنیم؛ بیاییم متخیله‌مان را تا آسمان یا تا دورترین کران‌های گیتی دنبال کنیم؛ به‌واقع هرگز گامی فراتر از خودمان پیش نمی‌گذاریم و هیچ‌گونه وجودی برایمان متصور نیست؛ مگر چنان ادراکاتی که در این عرصه تنگ پیدا آمده‌اند. این گیتی متخیله است و ما جز آنچه اینجا فراورده می‌شود، تصویری نداریم» (Hume, 1739, T 1.2.6.8, pp. 67-8). به سخن بهتر، در

شناخت است که در ذات خود، استیلا و تصرف در ایزدها را به همراه دارد. به سخن بهتر، ماهیت درک ابژکتیو را تبیین می‌کند: «رابطه صورت (که از ناحیه فاهمه است) و محتوا (که منشأ خارجی دارد) چیست؟ به عقیده کانت، اشیاء ذهن را تحریک می‌کنند و گویی طلب کمک و مشارکتی از ناحیه آن هستند. این تحریک طبیعتاً با ذهن تجانسی ندارد و کاملاً از خارج بر آن اثر می‌گذارد. منظور این است که ذهن یک نحوه دریافت و تأثیرپذیری خاص خود دارد؛ حال سؤال اصلی این است که فعالیت ذهن به چه صورت انجام می‌گیرد؟» (مجتهدی، ۱۳۸۸، ص. ۸۸).

در نظرگاه کانت، طبیعت باید خود را با بنیان سوژکتیو قوه درک ما جهت‌دهی کند و همچنین، باید قانونمندی‌اش تابع همین بنیان باشد که البته امری عجیب است؛ اما او در توضیح این مسئله می‌نویسد «اگر فکر کنیم این طبیعت فی‌نفسه چیزی نیست جز مجموعه‌ای کلی از نمودها و در نتیجه به هیچ‌وجه شیء فی‌نفسه نیست، بلکه صرفاً مجموعه‌ای است از بازنمایی‌های ذهن، آنگاه تعجب نخواهیم کرد که آن وحدتی را بیابیم که تنها بر حسب آن می‌توان این طبیعت را ایزده هر تجربه ممکن نامید» (کانت، ۱۴۰۱، ص. ۱۹۴).

همچنین، او درباره فعال‌بودن قوه فاهمه سوژه انسانی بر این باور است که انسان، نظم و قاعده‌مندی را بر نمودها یا همان طبیعت اعمال می‌کند و اگر ذهن انسان صورت فاهمه خود را به طبیعت نمی‌داد، نظم و قاعده‌مندی طبیعت قابل یافت نبود «زیرا این وحدت طبیعت باید یک وحدت ضروری، یعنی وحدت به‌نحو پیشینی قطعی پیوند نمودها باشد؛ اما اگر در سرچشمه‌های اصلی [خاستگاهی] شناخت در ذهن ما مبانی سوژکتیو چنین وحدتی به‌نحو پیشینی جای نمی‌داشت و اگر این شروط سوژکتیو - که مبانی امکان شناختن هر نوع ایزده در تجربه هستند - در عین حال اعتبار ابژکتیو نمی‌داشتند، ما اصلاً چگونه می‌توانستیم به‌نحو پیشینی، یک وحدت ترکیبی را اثبات کنیم؟» (کانت، ۱۴۰۱، ص. ۲۰۱).

بنابراین، در نظرگاه کانت، فاهمه انسان تنها اشیای خارجی را منعکس نمی‌کند؛ بلکه خود در صورت‌بندی شناخت سهم ویژه‌ای دارد و «این خود انسان است که داده‌های خارجی را صورت و سازمان می‌بخشد» (مجتهدی، ۱۳۹۰، ص. ۲۲).

با توجه به ماهیت نظام شناخت کانت و استیلائی فاهمه سوژه بر ایزدها می‌توان درک کرد «انسان مدرن، انسانی نیست که عازم کشف نفس خود و رموز و حقیقت نهایی خود شود؛ بلکه انسان مدرن انسانی است که می‌کوشد تا خود را لیداع کند و بسازد (بیافریند). این مدرنیته، انسان را در هستی آزاد نمی‌گذارد؛ بلکه او را وامی‌دارد تا با وظیفه خلق (آفریدن) خود روبه‌رو شود» (دریفوس و رابینو، ۱۳۸۷، ص. ۳۰۴).

۴- نسبت اورینتالیسم و سوژه

اکنون ماهیت اورینتالیسم در نسبتی فلسفی - تاریخی با مدرنیته بررسی خواهد شد؛ حتی اگر اورینتالیسم را یک رشته علمی بدانیم یا یک وجه مهم از مدرنیته، بنیان آن ریشه در بنیان‌های مدرنیته دارد و افزون بر این، پژوهش‌های اورینتالیستی، با همان اصول مدرنیته و اصول علم مدرن شکل گرفته و انجام شده است: «در دوران رنسانس و جنبش دین‌پیرایی بود که گونه‌ای تازه از اورینتالیسم رفته‌رفته در اروپا گسترش یافت» (مک فی، ۱۳۹۸، ص. ۱۳۱).

اورینتالیسم در گسترش مدرنیته سهم مهمی دارد و اگر اورینتالیسم نبود، توسعه مدرنیته با مشکل مواجه می‌شد. کار بسیار مهمی که اورینتالیسم کرد و معمولاً از نظرهای تحقیقی پنهان مانده، صورت‌دهی به فهم مردمان و اقوام غیر غربی است. جوامع غیر اروپایی، فرهنگ و ادیان خود را با فهمی می‌فهمند که آورده مدرنیته است. این فهم، فهم ابژکتیو است و اصولی دارد که با اصول فهم گذشتگان متفاوت است. اورینتالیسم و مدرنیته همراه و همزاد بوده‌اند و اگر اورینتالیسم نبود، جهان آماده گسترش

مدرنیته نمی‌توانست باشد.

اینکه اورینتالیست‌ها درباره شرق چه گفته و نوشته‌اند، بحث بسیار مهمی است؛ اما اگر پژوهش‌های آنان را صرفاً عناد و غرض‌ورزی بدانیم یا اینکه این پژوهش‌ها را صرفاً علمی بینگاریم، از فهم ماهیت اورینتالیسم دور می‌شویم. اورینتالیسم عین روش ابژکتیو است نه اینکه روش پژوهش داشته باشد؛ در اصل اورینتالیسم یک بینش است: «ویکو (Giambattista Vico) (۱۷۴۴-۱۶۶۸) از مؤسسان علم جدید تاریخ، این معنی را به غرب تعلیم کرده است که: آدمیان تاریخ خود را می‌سازند و ایشان درست همان چیزی را می‌توانند بشناسند که خود ساخته‌اند» (داوری اردکانی، ۱۳۸۶، ص. ۶۱)؛ یعنی اورینتالیست‌ها همان شرقی را می‌شناسند که خود آن را ساخته‌اند و این همان درک ابژکتیو سوژه‌محور است.

اورینتالیسم که وجه مهمی از مدرنیته است، یک حادثه تاریخی - فرهنگی است و صرفاً با نیت اشخاص و سازمان‌ها به وجود نیامده است. اورینتالیسم چشم مدرنیته است؛ وقتی که به بیرون خود نگاه می‌کند. مدرنیته با اورینتالیسم و پژوهش‌های اورینتالیست‌ها بسط یافته و مستحکم شده و توانسته‌اند بر فرهنگ‌ها و جوامع و ادیان دیگر استیلای فکری یابند.

با گسترش مدرنیته، فرهنگ‌های دیگر که بنیانشان سست شده بود، رنگ باختند و به حاشیه تاریخ رفتند و اورینتالیسم توانست با پژوهش‌های ابژکتیو آنها را تحت استیلای فهم خود درآورد و به غیر غربیان نیز بیاموزد چگونه به گذشته و دین و فرهنگ خود نگاه کنند و با آن چه کنند؛ به این صورت بود که اقوام و جوامع، عموماً از فهم میراث فرهنگی و علمی خود دور شدند و در برابر فرهنگ مدرن زانو زدند.

افزون بر این، باید توجه کرد سده‌های قبل از رنسانس، مرحله ناقص مدرنیته نیست؛ یعنی این نظر که تاریخ در خطی مستقیم حرکت می‌کند و از نقص رو به کمال می‌رود، ادیان و فرهنگ‌ها و جوامع و عقل، در یک مسیر

خطی تاریخی به کمال خود می‌رسند و اکنون در مرتبه کمال خود یعنی مدرنیته قرار دارد، یک درک ابژکتیو از تاریخ و آورده مدرنیته است که اصلی مسلم و پذیرفته‌شده قلمداد می‌شود.

اورینتالیسم، فرهنگ‌ها و ادیان و جوامع را با اورینتال - ماهیتی که به آنها نسبت می‌دهد - می‌سازد؛ یعنی با توجه به نظر کانت درباره مسئله شناخت و نسبت فاهمه انسان سوژه با ابژه می‌توان ماهیت اورینتالیسم را بهتر شناخت و درک کرد. «درواقع، اورینتالیسم از سنخ شناخت‌های عادی و معمولی نبود؛ بلکه اثبات امر شرقی (اورینتال) بود که هم با وضع بشر ابتدایی و تفکر بدوی و هم با دانایی و پایدایی یونانی تفاوت داشت. شرق‌شناسی، اورینتال را به‌عنوان امری عارضی در تحول تاریخی جهان تلقی کرد و آن را به اعتباری «دیگری» تجدد و غرب متجدد قلمداد کرد. غرب می‌باید تکلیفش را با جهان‌ها و فرهنگ‌های قدیم معلوم می‌کرد؛ زیرا خود را جهان و فرهنگ و تمدن مطلق می‌دانست و به این جهت دیگری را نمی‌توانست تحمل کند. به عبارت دیگر، در جهان جدید همه‌کس و همه‌چیز می‌باید متجدد باشند و هرچه متجدد و سازگار با تجدد نباشد، در قلمروی این تاریخ نمی‌تواند جایی داشته باشد. شرق‌شناسی از فرهنگ‌های متفاوت آسیایی یک تصویر کلی و انتزاعی ساخت و گذشته همه اقوام شرقی را در حیطه آن قرار داد و از این راه فرهنگ و گذشته آسیا را از آن خود کرد» (داوری اردکانی، ۱۴۰۰، صص. ۱۲۳-۱۲۲).

روش پژوهش در پژوهش‌های اورینتالیست‌ها، همان روش پژوهش علم مدرن است. به سخن دیگر، حتی اگر کسانی اورینتالیسم را رشته علمی در نظر آورند و آن را پژوهش‌هایی درباره شرق و فرهنگ و ادیان و تاریخ اقوام شرقی و غیر غربی قلمداد کنند، تفاوتی در ماهیت اورینتالیسم به‌عنوان روش پژوهش ابژکتیو ندارد. علم مدرن عین پژوهش است؛ چنانکه هیدگر (Martin Heidegger) (۱۹۷۶-۱۸۸۹) می‌پرسد: «کدام فهم از

هستندگان و کدام برداشت از حقیقت سبب شد که علم به پژوهش تبدیل شود؟» (هیدگر، ۱۳۷۹).

توضیح اینکه تحویل و تبدیل علم به پژوهش ابژکتیو یعنی هر موجودی اعم از فرهنگ، تاریخ، دین، طبیعت و ... را موضوع تحقیق و پژوهش قرار دادن با همان تصرف فاهمه در موضوع و ابژه پژوهش. این ابژه‌انگاری محقق نمی‌شود؛ مگر اینکه «حقیقت تبدیل به ایقان باز نمود شده باشد» (هیدگر، ۱۳۷۹)؛ همان حقیقتی که در متافیزیک دکارت مبدل به یقین می‌شود.

افزون بر این، سوژه موجودی است که هر چیزی توسط بینش او و معیار او به او وابسته می‌شود و بدون سوژه معنایی ندارد: «علم با تبدیل شدن به پژوهش همه‌چیز را به ابژه و حقیقت را به ایقان بازنمایی تبدیل می‌کند. از راه این تبدیل انسان تبدیل به سوژه می‌شود و با مرکزیت سوژه، تبدیل همه چیز به ابژه آسان می‌شود» (احمدی، ۱۳۹۰، ص. ۲۴۶).

به سخن دیگر «جهان مدرن، فقط به صورت تصویر شناختنی است. در سده‌های میانه چیزها آفریده‌خداوند یا به بیان لاتینی توماس قدیس «ens creatum» بودند؛ اما نزد یونانیان هرچه بود آشکارگی هستی بود. حقیقت به معنای «نه‌پوشیدگی» (aletheia) بود. پیش از دوران مدرن آنچه شناخته می‌شد، در کل و پیش از هر چیز، هرگز چیزی نبود که قرار باشد به وسیله انسان بازنمایی شود. بازنمایی منش یک‌وجه شناسایی امر واقعی در دوران مدرن است» (احمدی، ۱۳۹۰، ص. ۲۴۸).

علم ابژکتیو، علم به حقیقت اشیاء نیست که در آن عالم و معلوم در یگانگی قرار می‌گیرند؛ بلکه علمی است که براساس فاهمه بشری شکل می‌گیرد و در آن فاهمه در اشیاء و ابژه‌ها تصرف می‌کند. علم ابژکتیو به امور طبیعی، فرهنگی و تاریخی پرداخته و حاصل این پژوهش‌ها را در اختیار همه قرار داده است. اوریتالیسم هم‌سنخ این نوع علم است. به سخن بهتر، در اوریتالیسم، شرق، ماده تاریخ غرب، قلمداد می‌شود و به تاریخ و فرهنگ و ادب شرق، صورت

غربی می‌دهد. در نگاه اوریتالیستی، همه تاریخ‌ها و فرهنگ‌های غیرغربی، مرده و بی‌جان تلقی می‌شوند و تنها با سوژه و درک ابژکتیو معنا می‌یابد: اوریتالیست «تاریخ شرق را از موضع اشراف و تسلط نوشته است. درحقیقت شناخت او از شرق با شناخت ما از غرب قیاس‌شدنی نیست؛ زیرا او توانسته است شرق را متعلق و مورد شناسایی خود قرار دهد» (داوری اردکانی، ۱۳۸۶، ص. ۳۷).

درنهایت می‌توان ماهیت اوریتالیسم را چنین در نظر آورد: اوریتالیسم «نسبت خاصی است میان پژوهنده و اموری که او در آن پژوهش می‌کند. این نسبت، نسبت فاعل شناسایی و متعلق آن است که در زبان فلسفه اروپایی از آن تعبیر به نسبت میان سوژه و ابژه می‌شود. در این نسبت، فاعل شناسایی هیچ تعلق به ابژه ندارد؛ بلکه آن را پیش روی خود قرار می‌دهد تا با روش‌های مقرر علمی آن را بشناسد و در حیطه علم درآورد» (داوری اردکانی، ۱۳۸۶، ص. ۳۴).

۵- نتیجه

در این نوشتار به بررسی ظهور سوژه انسانی و شکل‌گیری وجوه مختلف آن در مسئله درک و شناخت و شناخت انسان و طبیعت و نسبت آن با اوریتالیسم پرداخته شد.

اوریتالیسم، فرهنگ‌ها و ادیان را با اوریتال - ماهیتی که به آنها نسبت می‌دهد - می‌سازد و می‌شناسد. اوریتالیسم در دین و فرهنگ و ادب غیر غربیان پژوهش کرد و ادب نفس و حکمت آنان را که با جانشان پیوسته بود - اما این پیوستگی سست شده بود - به ادب درس و آموزش مبدل ساخت و به آن صورت مدرن بخشید و درواقع آن را به نحو ابژکتیو ابداع کرد. اوریتالیست‌ها افزون بر جمع‌آوری اطلاعات تاریخی درباره فرهنگ‌ها و ادیان غیر غربی، روش خاص فکرکردن و نگاه‌کردن به ادیان، جهان، تاریخ و فرهنگ را به غیرغربیان آموختند و ایشان نیز پذیرفتند با دیدگان غربی به گذشته خویش بنگرند. این نگاه، فهم ابژکتیو نسبت به اشیاء و امور

اصول برآمده از آن (اصل تکامل تاریخی و اصل نیست‌انگاری امر قدسی) به پژوهش درباره ادیان و فرهنگ‌های دیگر پرداخته که این مهم همان ماهیت اورینتالیسم با توجه به نسبت سوژه و ابژه است. در پایان، درباره ترجمه واژه اورینتالیسم و با توجه به پیشینه تاریخی - فلسفی آن که در این مقاله بررسی شد، واژه «شرق‌انگاری» پیشنهاد می‌شود.

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۹۰). *معمای مدرنیته*. مرکز. بیانی، فرهاد (۱۳۹۹). *شرق‌شناسی در ترازو؛ نقدی بر اندیشه شرق‌شناسی ادوارد سعید*. *مطالعات جامعه‌شناختی (نامه علوم اجتماعی سابق)*، ۲۷(۱)، ۲۵۳-۲۸۸. [10.22059/JSR.2020.78516](https://doi.org/10.22059/JSR.2020.78516)
- بریتون، کلرین کرین (۱۳۹۰). *شکل‌گیری افکار مدرن (الهه هاشمی حائری، مترجم)*. علم. حاج، ساسی سالم (۱۳۹۷). *نقدی بر گفتمان شرق‌شناسی*. ترجمه و تلخیص کتاب *نقد الخطاب الاستشراقی (جمعی از پژوهشگران، مترجمان)*، دارالحدیث. حسینی کیاکجوری، سید محسن، اسلامی، سعید، و سلیمانی، فاطمه (۱۴۰۱). *ارزیابی جریان بومی‌گرایی و روشنفکری در سنت اورینتالیسم و تأثیر آن بر وضعیت مدرنیته ایران*. *ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، ۵(۱۱)، ۴۱۰۵-۴۱۱۷. [10.30510/PSI.2022.290355.1809](https://doi.org/10.30510/PSI.2022.290355.1809)
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۶). *درباره غرب*. هرمس. داوری اردکانی، رضا (۱۴۰۰). *گسست تاریخی و شرق‌شناسی*. نقد فرهنگ. دریفوس، هیوبرت و رایینو، پل (۱۳۸۷). *میشل فوکو، فراسوی ساخت‌گرایی و هرمنوتیک (حسین بشیریه، مترجم)*. نی. دکارت، رنه (۱۳۹۱). *تأملاتی درباره فلسفه اولی در متن‌های برگزیده از مدرنیسم تا پست مدرنیسم*

تاریخی را به غیر غربیان آموخت. امور تاریخی و فرهنگی دینی در پژوهش‌های ابژکتیو، ابژه و مورد تصرف پژوهشگر قرار می‌گیرند و وقتی چنین شد، این امور چیزی جز آنچه در فاهمه دانشمندان ظاهر شده است، نخواهند بود و در این صورت، حقیقت ادیان و امر معنوی پوشیده می‌شود.

ماهیت اورینتالیسم یا درک اورینتال در نسبت جدید میان سوژه و ابژه فهم‌پذیر است. ظهور سوژه انسانی محور تمام تحولات دوره مدرن است و شکل‌گیری اورینتالیسم نیز در دایره سوژه انسانی اتفاق افتاده است.

در این رخداد تاریخی، با توجه به نظام شناخت پدیدار شده در فلسفه فیلسوفانی نظیر کانت، عقل نقاد یا فاهمه سوژه نمی‌تواند ادیان و فرهنگ‌های دیگر را آن‌چنان که هستند، بشناسد؛ بلکه این شناخت در دایره فهم و درک سوژه شکل می‌گیرد و فاهمه سوژه بر ابژه‌های شناخت تحمیل می‌شود. به سخن بهتر، ماهیت استیلاگر اورینتالیسم در شناخت و تفسیر ادیان و فرهنگ‌های دیگر، بر این اصل فلسفی استوار است که — با توجه به فلسفه کانت — فاهمه سوژه نمی‌تواند ابژه‌های بیرون از خود را بشناسد؛ بلکه سوژه با ابتناء بر معلومات پیشینی خود، صورت فاهمه را بر ابژه‌ها تحمیل و در واقع، آنها را در خود منحل می‌کند و معرفت پیشینی خود را در پیش روی خود قرار می‌دهد و می‌شناسد.

درباره نسبت سوژه انسانی و سوژکتیویسم به عنوان روح حاکم بر اندیشه و تفکر مدرن با اصول مدرنیته و اورینتالیسم می‌توان چنین گفت که سوژه مدرن با محور و میزان قرار دادن خود و فهم و عقل خود برای شناخت و تفسیر هر چیز، با درکی ابژکتیو، امر قدسی را نیست انگاشته و آن را در خود منحل کرده و خود را به جای امر قدسی مرجعیت داده است و هرگاه با نگاه ابژکتیو به تاریخ می‌نگرد، چون خود را کمال انسان تاریخی می‌انگارد، تاریخ را خطی و روبه کمال می‌بیند و کمال تاریخ و امور تاریخی — مانند دین و فرهنگ — را دوره مدرن می‌پندارد. به سخن دیگر، سوژه انسانی با اصل سوژکتیویسم و

مدرنیسم تا پست مدرنیسم (لیلا کوچک‌منش، مترجم). نی.
 هورکهایمر، ماکس (۱۴۰۱). دیالکتیک روشنگری، قطعات فلسفی (مراد فرهادپور و امید مهرگان، مترجمان). هرمس.
 هیدگر، مارتین (۱۳۷۹). عصر تصویر جهان (حمید طالب‌زاده، مترجم). فصلنامه فلسفه دانشگاه تهران، (۱)، ۱۳۹-۱۵۶.

<https://ensani.ir/fa/article/58877>

References

- Abdul Karimi, B. (2021). *In search of contemporaneity*. Naqde Farhang. [In Persian].
- Ahmadi, B. (2011). *The ontention of Modernity*. Markaz. [In Persian].
- Ardakani, R. (1386). *About the West*. Hermes. [In Persian].
- Bacon, F. (1980). *New Organon*. By (H. Anderson, Ed.). New York.
- Bayani, F. (2019). Orientalism in Libra; Criticism of Edward Said's Orientalism. *Sociological Studies (Formerly Social Science Letters)*, 27(1), 253-288. [10.22059/JSR.2020.78516](https://doi.org/10.22059/JSR.2020.78516) [In Persian].
- Brinton, C. (2011). *The Shaping of Modern Thought*. (E. Hashemi Haeri, Trans.). Elm. [In Persian].
- Cassirer, E. (2009). *The individual and the cosmos in Renaissance philosophy*. lated by (Y. Moqen, Trans.). Mahi. [In Persian].
- Condorcet, M. (2012). *Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind, From Modernism to Postmodernism* (A. K. Rashidian, Trans.). Ney. [In Persian].
- Davari Ardakani, R. (2021). *Historical rupture and Orientalism*. Naqde Farhang. [In Persian].
- Descartes, R. (2012). *Reflections on the first philosophy*. Translated by Abdul Karim Rashidian in From Modernism to ostmodernism. Ney. [In Persian].
- Dreyfuss, H., & Vrabino, P. (2008). *Michel Foucault: Beyond Constructivism and Hermeneutics*. (H. ashiriyeh. Trans) Ney. [In Persian].
- Durant, W. (1951). *The story of philosophy*.

- (عبدالکریم رشیدیان، مترجم). نی.
 سعید، ادوارد (۱۳۹۰). شرق‌شناسی (لطفعلی خنجی، مترجم). امیرکبیر.
 شجاعی جشوقانی، مالک (۱۳۹۱). درآمدی فلسفی تاریخی به روشنگری از کانت تا فوکو. علم.
 عبدالکریمی، بیژن (۱۴۰۰). در جستجو معاصریت. نقد فرهنگ.
 کاسیرر، ارنست (۱۳۸۸). فرد و کیهان در فلسفه رنسانس (یدالله موغن، مترجم). ماهی.
 کانت، ایمانوئل (۱۴۰۱ الف). روش‌نگری چیست در متن‌های برگزیده از مدرنیسم تا پست مدرنیسم (عبدالکریم رشیدیان، مترجم). نی.
 کانت، ایمانوئل (۱۴۰۱ ب). نقد عقل محض (بهروز نظری، مترجم). ققنوس.
 کشیک نویس رضوی، سیدکمال، احمدوند، عباس (۱۳۹۵). از شرق‌گرایی تا شرق‌شناسی: پژوهشی در تحول مفهوم و مصداق «شرق‌شناسی». غرب‌شناسی بنیادی، ۱۷(۱)، ۹۹-۱۳۲.
<https://sid.ir/paper/221109>
 گندرسه، مارکی دو (۱۳۹۱). طرحی برای یک تابلوی تاریخی از پیشرفت‌های ذهن بشر در متن‌های برگزیده از مدرنیسم تا پست مدرنیسم (عبدالکریم رشیدیان، مترجم). نی.
 مجتهدی، کریم (۱۳۹۰). فلسفه نقادی کانت. امیرکبیر.
 مجتهدی، کریم (۱۳۸۷). دکارت و فلسفه او. امیرکبیر.
 مجتهدی، کریم (۱۳۸۸). افکار کانت. نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
 مک فی، الکساندر لئون (۱۳۹۸). شرق‌شناسی (مسعود فرهمندفر، مترجم). مروارید.
 نیچه، فردریش (۱۳۷۷). اراده معطوف به قدرت آزمایش در دیگرگونی همه ارزش‌ها (باقر هوشیار، مترجم). فرزانه روز.
 نیچه، فردریش (۱۳۹۱). مرد دیولنه در متن‌های برگزیده از

- Mojtahedi, K. (2011). *Kant's critical philosophy*. AmirKabir. [In Persian].
- Nietzsche, F. (1998). *Der Wille zur Macht: Versuch einer Umwertung aller Werte*. (B.Hoshiar, Trans.). Farzan Rooz. [In Persian].
- Nietzsche, F. (2012). "Parable Of The Madman". The translation of Leila KoochMenesh in *From Modernism to Postmodernism: An Anthology*. (A. K.Rashidian, Ed.). Ney. [In Persian].
- Said, E. W. (2011). *Orientalism*. (L. A. Khanji, Trans). Amir Kabir. [In Persian].
- Shojaei Jeshughani, M. (2012). *A historical philosophical introduction to the Enlightenment from Kant to Foucault*. Elm. [In Persian].
- Simon & Schuster.
- Haj, S. S. (2018). *Criticism of Orientalist Discourse*. (translation and summary of the book Naqd Al-Khattab Al-Eshraghi). (a group of researchers, Trans) . Dar al-Hadith. [In Persian].
- Heidegger, M. (2000). The Age of the World Picture. (H.Talebzadeh, Trans). *Tehran University Philosophy Quarterly*, 1, 139-156. <https://ensani.ir/fa/article/58877> [In Persian].
- Heidegger, M. (1991). *Nietzsche* (Vol. 4). HarperOne.
- Horkheimer, M. (2022). *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*. (M. Farhadpour & O. Mehrgan, Trans). Hermes. [In Persian].
- Hosseini Kiakjuri, S. M., Eslami, S., & Soleimani, F. (2022). Evaluation of the flow of intellectual localization in the tradition of Orientalism and its effect on the state of modernity in Iran. *Iranian Political Sociology Monthly*, 5(11), 4105-4117. [10.30510/PSI.2022.290355.1809](https://doi.org/10.30510/PSI.2022.290355.1809) [In Persian].
- Hume, D. (1739). *A Treatise of Human Nature: Being an Attempt to Introduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects*. London. England. Printed for John Noon, at the White-Hart, Near Mercer's Chapel. in Cheapside.
- Kant, I. (2022a). "What is Enlightenment" in *From modernism to postmodernism*. An anthology. Editor: Abdul Karim Rashidian. Ney. [In Persian].
- Kant, I. (2022b). Criticism of pure reason. (B. Nazari, Trans.). Qoqnoos. [In Persian].
- Keshiknavis Razavi, S. K., hmadvand, A. (2015). From Orientalism to Orientalism: a research on the evolution of the concept and example of "Orientalism". *Basic Western Studies*. 7(1), 99-132. <https://sid.ir/paper/221109/fa> [In Persian].
- Macfie, A. L. (2019). *Orientalism*. (M. Farhamandfar, Trans.). Morvarid. [In Persian].
- Mojtahedi, K. (2008). *Descartes and his philosophy*. AmirKabir. [In Persian].
- Mojtahedi, K. (2009). *Kant's thoughts*. Research Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian].

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی